

УДК 342.565.4

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.2.33>

ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ ПОРЯДКУ РОЗГЛЯДУ АДМІНІСТРАТИВНИХ СПРАВ ЗА УЧАСТЮ ІНОЗЕМЦІВ В УКРАЇНІ

Сало П.І.,

*суддя Вінницького окружного адміністративного суду,
доктор філософії в галузі права*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5983-9965>

e-mail: pavlo-s@ukr.net

Сало П.І. Дискусійні питання порядку розгляду адміністративних справ за участю іноземців в Україні.

Для України, як і для більшості країн Європи, є характерними проблеми, що пов'язані з нелегальною міграцією, а також з узаконенням (легалізацією) іноземцями та особами без громадянства свого перебування в Україні. Водночас нерідко спори, які виникають у таких правовідносинах за участю міграційних та інших органів державної влади, вирішуються національними судами в порядку адміністративного судочинства. Згідно з офіційними статистичними даними лише у 2022 році на розгляді у судах першої інстанції перебувало 1949 адміністративних справ щодо перебування іноземців та осіб без громадянства на території України, з яких 687 справ стосувалися оформлення статусу біженця та 619 справ щодо примусового видворення за межі України [1]. При цьому значна частина таких справ (497) була предметом апеляційного перегляду [2]. І хоча із загальної кількості розглянутих у відповідному звітному періоді адміністративних справ (352 960) відсоток справ за участю іноземців та осіб без громадянства є незначним (близько 0,55%), все ж ця категорія публічно-правових спорів привертає до себе особливу увагу, позаяк є одним з індикаторів ефективності державної міграційної політики. Відтак у статті розкривається авторський погляд на раціональність законодавчого підходу до класифікації справ за позовами іноземців як малозначних адміністративних справ, що, своєю чергою, безпосередньо впливає на процесуальний порядок їх розгляду та успішність виконання завдань адміністративного судочинства. Зокрема пропонується обирати форму адміністративного судочинства для вирішення цієї важливої категорії публічно-правових спорів, беручи до уваги індивідуальні особливості конкретної справи. Водночас це дозволить розглядати відповідні спори не лише за правилами спрощеного позовного провадження, але й також із застосуванням загальної процедури судового розгляду у тих випадках, де це дійсно є необхідним. Один із способів забезпечення такої гнучкості при вирішенні даного питання полягає у конкретизації переліку справ щодо перебування іноземців або осіб без громадянства в Україні, які вважаються малозначними для цілей здійснення адміністративного судочинства.

Ключові слова: адміністративна справа, форми адміністративного судочинства, спрощене позовне провадження, малозначна справа, іноземець, особа без громадянства, біженець, примусове видворення.

Salo P.I. Debatable issues of the procedure for consideration of administrative cases involving foreigners in Ukraine.

Ukraine, like most European countries, is characterized by problems related to illegal migration, as well as legalization (legalization) of foreigners and stateless persons staying in Ukraine. At the same time, disputes that arise in such legal relations with the participation of migration and other state authorities are often resolved by national courts in the order of administrative proceedings. According to official statistics, in 2022 alone, 1,949 administrative cases regarding the stay of foreigners and stateless persons on the territory of Ukraine were pending in courts of first instance, of which 687 cases related to registration of refugee status and 619 cases related to forced deportation outside Ukraine [1]. At the same time, a significant part of such cases (497) was subject to appellate review [2]. And although the

percentage of cases involving foreigners and stateless persons from the total number of administrative cases reviewed in the corresponding reporting period (352,960) is insignificant (about 0.55%), this category of public legal disputes still attracts special attention, because is one of the indicators of the effectiveness of the state migration policy. Therefore, the article reveals the author's view on the rationality of the legislative approach to the classification of cases filed by foreigners as minor administrative cases, which, in turn, directly affects the procedural order of their consideration and the successful performance of the tasks of administrative justice. In particular, it is proposed to choose the form of administrative proceedings to resolve this important category of public legal disputes, taking into account the individual features of a specific case. At the same time, it will allow consideration of relevant disputes not only according to the rules of simplified legal proceedings, but also with the application of the general judicial procedure in those cases where it is really necessary. One of the ways to ensure such flexibility in solving this issue is to specify the list of cases regarding the stay of foreigners or stateless persons in Ukraine, which are considered insignificant for the purposes of administrative proceedings.

Key words: administrative case, forms of administrative proceedings, simplified legal proceedings, minor case, foreigner, stateless person, refugee, forced deportation.

Постановка проблеми. Адміністративне судочинство в Україні може здійснюватися за двома основними формами – у загальному та спрощеному позовному провадженні, кожному з яких притаманні свої особливості. В порядку спрощеного позовного провадження вирішуються, перш за все, справи незначної складності (малозначні справи), тоді як загальне позовне провадження призначене для розгляду складних адміністративних справ та інших справ, які через об'єктивні чинники (кількість учасників справи, широку доказову базу, важливість справи для сторін, значний суспільний інтерес тощо) недоцільно розглядати за правилами спрощеного позовного провадження. Отже, така характеристика адміністративної справи як малозначності, автоматично свідчить про необхідність застосування для розгляду справи саме спрощеного позовного провадження. Більше того, це також дає вагомий привід для вирішення судом відповідної справи без виклику учасників справи в судове засідання (у письмовому провадженні). Водночас дискусійним є питання про доцільність включення до переліку нескладних (малозначних) справ тих адміністративних справ, які пов'язані з перебуванням іноземців та осіб без громадянства на території України.

Метою статті є дослідження процесуального порядку розгляду адміністративних справ щодо перебування іноземців та осіб без громадянства на території України, а також оцінка питання щодо найбільш оптимальної форми адміністративного судочинства для їх вирішення.

Вклад основного матеріалу. Звернення до суду вважається основним засобом захисту і поновлення прав, свобод та інтересів приватних осіб у разі їх порушення органами публічної адміністрації. Судовий спосіб вирішення публічно-правових спорів базується на положеннях статті 55 Конституції України [3], які гарантують кожному право оскаржити в суді неправомірні рішення, дії або бездіяльність органів державної влади, місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб [4, с. 25].

Відповідно до роз'яснень Конституційного Суду України, наданих у рішенні від 25 листопада 1997 року № 6-зп в справі за конституційним зверненням Дзюби Галини Павлівни щодо офіційного тлумачення вищезазначених конституційних норм [5], їх зміст полягає в тому, що кожен, чи то громадянин України, чи то іноземець або особа без громадянства, має гарантоване державою право на оскарження у суді рішень, дій або бездіяльності будь-яких органів державної влади та місцевого самоврядування, а також посадових і службових осіб, якщо на думку громадянина України, іноземця, особи без громадянства відповідними рішеннями, діями чи бездіяльністю порушуються або ущемляються їхні права і свободи чи якщо такі рішення, дії або бездіяльність перешкоджають у реалізації прав і свобод, у зв'язку з чим виникає необхідність у наданні судом правового захисту.

А у рішенні від 25 грудня 1997 року № 9-зп (справа за зверненнями жителів міста Жовті Води) [6] Конституційний Суд України також наголосив на тому, що право на судовий захист гарантується кожному, в тому числі іноземцям та особам без громадянства. Суд не може відмовити у правосудді, якщо, зокрема, іноземець чи особа без громадянства вважають, що їхні права та свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші ущемлення прав та свобод.

Вищезазначені конституційні норми та висновки Конституційного Суду України відображені і у Кодексі адміністративного судочинства України (далі – КАС України) [7].

Зокрема, частиною першою статті 5 КАС України передбачено, що кожна особа з дотриманням порядку, встановленого цим Кодексом, вправі звернутися до адміністративного суду, якщо вважає, що її права свободи або інтереси були порушені рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень.

Крім того, у частинах третій та четвертій статті 6 КАС України закріплено важливі тези про те, що звернення до адміністративного суду безпосередньо на підставі Конституції України з метою захисту прав і свобод людини та громадянина гарантується, а відмова у розгляді та вирішенні адміністративної справи з мотивів неясності, неповноти, суперечливості або відсутності законодавчого регулювання спірних правовідносин забороняється.

Водночас частиною сьомою статті 5 КАС України встановлено, що іноземці, особи без громадянства та іноземні юридичні особи користуються в Україні таким самим правом на судовий захист, що й громадяни та юридичні особи України.

Наведені процесуальні положення також відповідають засадам правового статусу іноземців та осіб без громадянства, визначеним у статті 3 Закону України від 22 вересня 2011 року № 3773-VI «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» (далі – Закон № 3773-VI) [8], згідно з якими іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України. Іноземці та особи без громадянства, які перебувають під юрисдикцією України, незалежно від законності їх перебування, мають право на визнання їх правосуб'єктності та основних прав і свобод людини.

Отже, адміністративне судочинство спрямоване на забезпечення практичної реалізації конституційного права на судовий захист від можливих порушень з боку держави в особі органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових чи службових осіб, тобто суб'єктів владних повноважень. При цьому іноземці та особи без громадянства на рівні з громадянами України користуються таким захистом та можуть бути позивачами в адміністративних справах, незалежно від законності їх прибуття та перебування на території України.

Перелік публічно-правових спорів за участю вказаних осіб є досить широким та може бути узагальнений таким чином:

- спори щодо статусу біженця, особи, яка потребує додаткового або тимчасового захисту: про оскарження рішення про відмову в прийнятті заяви про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту; про відмову в оформленні документів для вирішення питання щодо визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту; про відмову у визнанні біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту; про надання та припинення тимчасового захисту тощо (статті 10, 12, 18, 25 Закону України від 8 липня 2011 року № 3671-VI «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» [9])

- спори щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, які здійснюють утримання іноземців та осіб без громадянства в пунктах тимчасового перебування;

- спори з приводу добровільного повернення, примусового повернення та примусового видворення іноземця чи особи без громадянства з України та щодо їх перебування в Україні (статті 14, 14-1, 25, 26, 30 Закону № 3773-VI);

- спори щодо оскарження рішень про заборону в'їзду на територію України, виїзду з території України та рішення про скорочення строку тимчасового перебування в Україні (статті 13, 22, 24 Закону № 3773-VI);

- спори щодо оскарження рішень з питань громадянства, зокрема щодо відмови у прийнятті декларації про відмову від громадянства іноземної держави (статті 9, 26 Закону України від 18 січня 2001 року № 2235-III «Про громадянство України» [10]).

Як можна побачити, відповідні спори часто спрямовані на забезпечення захисту основних прав і свобод, гарантованих державою, а подекуди навіть стосуються найціннішого – життя та здоров'я людини. Наприклад, відмова органу державної міграційної служби у наданні іноземцю або особі без громадянства статусу біженця чи особи, яка потребує додатково захисту, у подальшому є однією з підстав для їх примусового повернення у країну походження або для видворення за межі України на територію іншої країни, де для таких осіб може існувати реальна загроза її життю, безпеці чи свободі.

Разом з тим за чинним процесуальним законодавством України всі без винятку спори щодо перебування іноземців та осіб без громадянства на території України належать до малозначних адміністративних справ з відповідними правовими наслідками щодо процесуального порядку їх розгляду та вирішення.

Так, частиною п'ятою статті 12 КАС України передбачено, що умови, за наявності яких суд може розглянути адміністративну справу або в порядку загального, або в порядку спрощеного позовного провадження, визначаються самим Кодексом.

Тобто наведеною нормою задекларовано обов'язок суду (судді) вирішувати питання про форму адміністративного судочинства з урахуванням тих вимог, які установлені Кодексом. Це закономірно обмежує судову дискрецію на вибір виду провадження для розгляду справи тими умовами, які регламентовані нормами процесуального права. Відповідно, якщо Кодекс вимагає обов'язковий розгляд певного публічно-правового спору лише за правилами загального позовного провадження, то адміністративний суд (суддя) повинен врахувати таку вимогу під час відкриття провадження у справі. Якщо ж ця обставина буде з'ясована на пізніших стадіях судового процесу у справі, яка розглядається в порядку спрощеного позовного провадження, суд зобов'язаний змінити форму адміністративного судочинства та привести її у відповідність до імперативних приписів КАС України. Інакше рішення суду у такій справі не відповідатиме принципу законності, навіть якщо буде ухвалене з дотриманням матеріальних норм.

Перелік адміністративних справ, які слід розглядати виключно за правилами загального позовного провадження є вичерпним і визначається частиною четвертою статті 12 та частиною четвертою статті 257 КАС України. Водночас, у разі відсутності в законі прямої вказівки на необхідність розгляду справи саме в порядку загального позовного провадження, підлягають застосуванню інші процесуальні правила, які покликані врегулювати питання вибору форми адміністративного судочинства.

Зокрема, частиною першою статті 257 Кодексу встановлено, що за правилами спрощеного позовного провадження розглядаються адміністративні справи незначної складності. Звідси випливає, що усі справи, які вважаються справами незначної складності, належить розглядати саме в спрощеному позовному провадженні і така процесуальна форма є основною для їх розгляду судом.

Поняття адміністративної справи незначної складності розкривається у пункті 20 частини першої статті 4 КАС України, відповідно до якого справою незначної складності (малозначною справою) є справа, в якій характер спірних правовідносин, предмет доказування та склад учасників не вимагають проведення підготовчого провадження та (або) судового засідання для повного та всебічного встановлення її обставин.

Конкретні категорії малозначних справ для цілей адміністративного судочинства визначаються частиною шостою статті 12 КАС України. Поряд з цим до справ незначної складності можуть бути віднесені будь-які інші адміністративні справи, в яких суд дійде висновку про їх незначну складність, за винятком тих справ, які не підлягають розгляду в порядку спрощеного позовного провадження.

Отже, закріпивши в КАС України чіткий перелік справ незначної складності, законотворець усе ж таки залишає поле для судового розсуду, і такий його задум добре прослідковується в тому, що, з одного боку, законом визначено ті справи, які априорі вважаються незначними, але з іншого – надано суду право самостійно оцінювати складність конкретної справи та визнавати її малозначною, обмежуючи це повноваження суду лише тими справами, які через волю самого ж законотворця не можуть розглядатися інакше, окрім як у загальному позовному провадженні.

Необхідність у такому правовому регулюванні є очевидною, адже віднесення адміністративної справи до справ незначної складності є першим критерієм для вибору спрощеної форми позовного провадження. Відповідно, якби нормами процесуального права встановлювався вичерпний (а не орієнтовний) перелік адміністративних справ незначної складності, який закономірно не міг би охопити усю сферу публічно-правових відносин, при обранні форми адміністративного судочинства суд був би істотно обмежений у можливості прийняття рішення про розгляд в порядку спрощеного позовного провадження тих адміністративних справ, які за своїми ознаками є незначними, але які не передбачені цим переліком.

Щоб підкреслити повноваження суду (судді) самостійно визначати складність адміністративної справи з метою вибору процесуальної форми для її розгляду, частина друга статті 257 КАС

України установлює правило, за яким будь-яка справа, що належить до адміністративної юрисдикції, може бути розглянута за правилами спрощеного позовного провадження, за винятком, знову-таки, тих адміністративних справ, які підлягають розгляду виключно за правилами загального позовного провадження. Відтак, навіть якщо за характером спірних правовідносин, предметом доказування та складом учасників спору адміністративна справа не охоплюється переліком справ незначної складності, визначеним Кодексом, і суд при цьому також не може дійти висновку про її незначну складність, це не перешкоджає розгляду справи в порядку спрощеного позовного провадження і питання про це вирішується судом (суддею) самостійно, виходячи, насамперед, із завдань адміністративного судочинства.

Важливими з погляду реалізації судового розсуду у питаннях обрання форми адміністративного судочинства є положення частини третьої статті 257 КАС України. Ними передбачено, що суд, вирішуючи питання про розгляд адміністративної справи за правилами спрощеного або загального позовного провадження, враховує такі обставини, як: значення справи для сторін, обраний позивачем спосіб судового захисту, категорію і складність справи, характер та обсяг доказів у справі, кількість учасників справи, наявність значного суспільного інтересу у зв'язку з розглядом справи, думку сторін щодо можливості розгляду справи у спрощеному порядку.

Тобто у вищезазначений спосіб встановлюються законні критерії (фактори), якими має керуватися суд при виборі форми адміністративного судочинства у тих справах, складність яких безпосередньо не визначається законом. Натомість вони не можуть застосовуватись до справ, які належать до складних в силу безпосередньої вказівки КАС України (а тому повинні розглядатися у загальному порядку), та до справ незначної складності (які, своєю чергою, підлягають розгляду у спрощеному позовному провадженні). Адже зовсім нелогічно визначити законом категорію складності окремих справ та порядок їх розгляду, але при цьому установлювати обставини, які мають враховуватися при обранні форми адміністративного судочинства.

Таким чином, є підстави стверджувати, що передбачені частиною третьою статті 257 КАС України критерії призначені саме для тих справ, у яких діє судова дискреція на обрання виду позовного провадження. А це усі адміністративні справи, окрім складних справ та справ малозначних у розумінні вимог КАС України. І лише у цих справах на стадії відкриття провадження суд самостійно вирішує питання про процесуальний порядок їх розгляду (між загальним та спрощеним позовним провадженням), беручи до уваги відповідні критерії.

Повертаючись до адміністративних справ щодо перебування іноземців або осіб без громадянства на території України, треба зауважити, що за змістом пункту 11 частини шостої статті 12 КАС України такі справи вважаються справами незначної складності в цілях адміністративного судочинства, у зв'язку з чим повинні розглядатися та вирішуватися за правилами спрощеного позовного провадження.

Утім, доволі складно погодитися з категоричністю законодавця у питанні віднесення даної категорії спорів до малозначних справ у всіх без винятку випадках.

Як вже зазначалося вище, відповідні спори часто пов'язані із захистом в суді основоположних прав і свобод людини, які на конституційному рівні гарантуються державою. Окрім того, судова практика показує, що чимало адміністративних справ за позовами іноземців є складними, що в принципі унеможлиблює їх вирішення у спрощеному позовному провадженні та призводить до порушення передбаченого для цієї форми судочинства строку розгляду справи судом.

Підтвердженням цьому є також непоодинокі випадки допуску до касаційного провадження справ за позовами іноземців та осіб без громадянства, незважаючи на те, що вони були розглянуті у спрощеному порядку як справи незначної складності, а тому, за загальним правилом, установленим абзацом другим пункту 2 частини п'ятої статті 328 КАС України, не підлягали касаційному перегляду. При цьому як на підставу для відкриття касаційного провадження у таких справах суд касаційної інстанції посилається на те, що касаційна скарга стосується питання права, яке має фундаментальне значення для формування правозастосовчої практики, або що справа має виняткове значення для учасника справи, який подає касаційну скаргу, або ж узагалі застосовує підстави для касаційного оскарження, які визначені частиною четвертою статті 328 КАС України та не поширюються на справи незначної складності [10, 11, 12, 13, 14].

Вищенаведене у своїй сукупності вказує на дискусійність питання щодо необхідності включення до переліку малозначних справ усіх тих адміністративних справ, що пов'язані з перебуванням іноземців або осіб без громадянства на території України. Водночас вбачається за доцільне конкре-

тизувати, які саме категорії спорів у значенні справ незначної складності відносяться до поняття «перебування іноземців або осіб без громадянства на території України» та, відповідно, які саме справи за цією ознакою підлягають розгляду виключно у спрощеному порядку. Зокрема це можливо зробити шляхом внесення змін до положень пункту 11 частини шостої статті 12 КАС України та уточнення тих категорій справ щодо перебування іноземців або осіб без громадянства на території України, які в цілях адміністративного судочинства є справами незначної складності. Такими справами можуть вважатися адміністративні справи, передбачені пунктом 3 частини першої статті 20 КАС України, для яких швидке вирішення є пріоритетним, а їх розгляд дійсно неможливий в іншому порядку, окрім як за правилами спрощеного позовного провадження. Йдеться про справи щодо:

- примусового повернення в країну походження або третю країну іноземців та осіб без громадянства;
- примусового видворення іноземців та осіб без громадянства за межі України;
- затримання іноземців або осіб без громадянства з метою їх ідентифікації та (або) забезпечення примусового видворення за межі території України;
- продовження строку затримання іноземців або осіб без громадянства з метою їх ідентифікації та (або) забезпечення примусового видворення за межі території України;
- затримання іноземців або осіб без громадянства до вирішення питання про визнання їх біженцями або особами, які потребують додаткового захисту в Україні;
- затримання іноземців або осіб без громадянства з метою забезпечення їх передачі відповідно до міжнародних договорів України про реадмісію.

Висновки. Чинне на сьогодні процесуальне законодавство України у сфері адміністративного судочинства всі без винятку справи за позовами іноземців та осіб без громадянства відносить до малозначних адміністративних справ. Це зумовлює їх безальтернативний процесуальний порядок розгляду і вирішення лише за правилами спрощеного позовного провадження, попри важливість цієї категорії публічно-правових спорів та, часто, їхню складність. Відтак доцільним є запровадження більш гнучкого підходу до обрання судом форми адміністративного судочинства для розгляду таких справ між загальним та спрощеним позовним провадженням, залежно від індивідуальних особливостей кожної справи. Можливим варіантом забезпечення відповідної гнучкості є конкретизація тих справ щодо перебування іноземців або осіб без громадянства в Україні, які вважаються малозначними в цілях адміністративного судочинства. Зокрема, пропонується пункт 11 частини шостої статті 12 КАС України викласти у редакції, згідно із якою справами незначної складності будуть справи щодо перебування іноземців або осіб без громадянства на території України, передбачені пунктом 3 частини першої статті 20 цього Кодексу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Звіт судів першої інстанції про розгляд справ у порядку адміністративного судочинства за 2022 рік (форма № 1-а). URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2022.
2. Звіт судів апеляційної інстанції про розгляд апеляційних скарг у порядку адміністративного судочинства за 2022 рік (форма № 2-а). URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2022.
3. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30.
4. Способи вирішення публічно-правових спорів з органами влади: практичний посібник / Сало Л.Б., Сенюта І.Я., Хлібороб Н.Є., Школик А.М. Дрогобич: Коло, 2009. 112 с.
5. Рішення Конституційного Суду України від 25 листопада 1997 року у справі за конституційним зверненням громадянки Дзюби Галини Павлівни щодо офіційного тлумачення частини другої статті 55 Конституції України та статті 248-2 Цивільного процесуального кодексу України (справа громадянки Дзюби Г.П. щодо права на оскарження в суді неправомірних дій посадової особи). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-97#Text>.
6. Рішення Конституційного Суду України від 25 грудня 1997 року у справі за конституційним зверненням громадян Проценко Раїси Миколаївни, Ярошенко Поліни Петрівни та інших громадян щодо офіційного тлумачення статей 55, 64, 124 Конституції України (справа за зверненнями жителів міста Жовті Води). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-97#Text>.

7. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 6 липня 2005 року № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>.
8. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства: Закон України від 22 вересня 2011 року № 3773-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17#Text>.
9. Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту: Закон України від 8 липня 2011 року № 3671-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3671-17#Text>.
10. Про громадянство України: Закон України від 18 січня 2001 року № 2235-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14#Text>.
11. Ухвала Верховного Суду від 4 лютого 2021 року у справі № 120/3657/20-а. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/94643455>.
12. Ухвала Верховного Суду від 5 квітня 2021 року у справі № 520/9495/20. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/96016003>.
13. Ухвала Верховного Суду від 23 січня 2023 року у справі № 480/1164/21. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/108541019>.
14. Ухвала Верховного Суду від 1 листопада 2023 року у справі № 160/19738/22. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/114599760>.
15. Ухвала Верховного Суду від 7 листопада 2023 року у справі № 380/18756/22. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/114735749>.